

---

**Peres Imre – Ledán M. István, *Ókori görög sírfeliratok, A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Újszövetségi Tanszékének kiadványai 2., Debrecen, 2023, 504 pp.***

ILLÉS IMRE ÁRON

Peres Imre és Ledán M. István kötete bőséges válogatást közöl görög nyelvű tényleges és irodalmi sírfeliratokból, görög szöveggel, magyar fordítással és minden sírfelirathoz hosszabb-rövidebb magyarázatokkal. A magyarázatok az adott sírfelirat jelentőségének megfelelően változó hosszúságúak, amennyiben a feliratról kevés információ áll rendelkezésre és egyéb szempontból sem jelentős, a kommentár lényegében csak rövid parafrázist jelent. Amikor azonban a felirat problémás (pl. *Aberkiosz epitáfiuma*, 387–392), vagy – a kötet bevallott céljának megfelelően elsősorban keresztény szempontból – különösen jelentős (pl. *Pektoriosz felirata*, 396–399), akkor jóval bőségesebb magyarázatokat találunk. Ugyanakkor az újszövetségi párhuzamok olykor erőltetettek: pl. a 119. oldalon a (κ)εὐθύς (~és gyorsan, azonnal) szóval kapcsolatban kiemelik a szerzők, hogy az Márk evangéliumában is „sűrűn használt”. Ez a laikus olvasónak valamiféle kapcsolatot sugallhat, miközben semmi jelentősége nincs, mintha magyarul azt mondanám, hogy a „gyorsan” szó szerepel itt vagy ott. A magyarázatok olykor önmagukban túlinterpretálnak tűnnek, pl. a 403. oldalon szereplő felirat Szophiája nyilván nem árulja el a korai keresztények közötti divatos neveket, ehhez az összes keresztény felirat vizsgálata kellene stb. Nem világos továbbá, hogy a 321. oldalon az egyszerű κομμεῖ (feldíszít, elrendez) ige miért jelentené „a sír szinte kényszeres gondozását” stb. A fordítások és magyarázatok teszik ki a kötet legnagyobb részét (20–426), amelyet egy rövid összefoglaló követ *A görög sírfeliratok teológiájáról* (427–436) címmel.

A kötetben szereplő számos felirat közötti tájékozódást a szerzők többféleképpen is elősegítették, egyrészt a feliratok világos, és a tartal-

lomjegyzék alapján is könnyen követhető, tematikus rendben szerepelnek a kötetben: pl. a 3. *Családi motívumok* fejezetén belül külön szerepel a *Férj gyásza* (3.1), a *Feleség fájdalma* (3.2), a *Házastársak búcsúja* (3.3), a *Szülők/gyermek bánata* (3.4) és végül a *Gyermeksírok* (3.5). Ezt egészíti ki a számos különböző szempontú mutató: a sírfeliratok kezdősorai görögül (449–461), istenek, bibliai alakok stb. magyarul (463–465) és görögül (465–467), mitológiai helynevek magyarul (467–468) és görögül (469), földrajzi nevek (470–471), személynevek (471), szepulkralis fogalmak magyarul (472–480) és görögül (480–487), irodalmi sírfeliratok szerzői (487–488), a sírfeliratok származási helye (488–494), bibliai helyek (494–502) és végül ókori szerzők (503–504). Így a kötetben szereplő sokszínű anyagban kivételesen könnyű a tájékozódás.

A 437–448. oldalakon irodalomjegyzéket és rövidítésjegyzéket találunk. Ezekkel kapcsolatban két észrevételt kell tennünk, az egyik csak esztétikai: a bibliográfiában kiskapitális jelzi ugyan a szerző vezetéknevét, de az idegen nyelvű művek, illetve nem magyar szerzők esetében a vezetéknevét utáni kötelező vessző általában elmarad (pl. BECKBY Hermann a BECKBY, Hermann helyett), ugyanez tapasztalható a lábjegyzetek jelentős részénél is. A 447. oldalon a rövidítéseknél a teljes bibliográfiai adatsor hiányában nehéz az adott mű tényleges beazonosítása, pl. nem derül ki, hogy a GG-t (*Griechische Grabgedichte*) és GV-t (*Griechische Versinschriften*) a bibliográfiában Peeknél, az IGPannoniát (*Corpus Inscriptionum Graecarum Pannonicarum*) Kovácsnál kell keresni.

A görög szövegek gondozása (hangsúlyokkal és hehezetekkel együtt) rendkívül alapos, elvétve található csak egy-két hiba: a 47. oldalon a görög szöveg 6. sorának elején λείψαντι helyesen λείψαντα; a 292. oldalon a 5. sorban hiányzik a πορφυρειος hangsúlya; a 191. oldalon σφαγισθεις helyesen σφαγιασθεις. Ennél gyakoribb a magyar szövegben szereplő elgépelés (*megőrizze* 5; és *az veszteség* 15 stb.).

A fordítások kifejezetten gördülékenyek, világosak és érthetőek, így a kötet laikusok számára is érdekes és hasznos olvasmány lehet. A fordításokban csak néhány helyen találtam hibát, ezek egy része érdemben befolyásolhatja az értelmezést is. A 183. oldal első sorának hibás fordítása az egész értelmezést félreviszi: „Két fiút temetett mellém balsorsú apám.” Valójában szó szerint: „A balsorsú apa két fiúnak tett oda en-

gem.” Elvileg lehetne az „engem” egy újabb halott, mivel azonban róla semmi sem derül ki, ráadásul gyakran maga a síremlék beszél (pl. a 188. oldalon), így az „engem” a sírkő, nem pedig egy halott. A 191. oldalon több probléma is van a szöveggel: a fordításban felakasztás szerepel, a magyarázatban keresztre feszítés; „hajlékaimmal együtt” helyett egyszerűen „házammal együtt”. A *pluralis* az eredeti „gerenda” jelentésnek szól: „gerendák”, azaz ház. 221. oldal 3. sora „Ki voltam?” helyesen „Ki vagyok?” A 314. oldalon a  $\theta\nu\eta\tau\omicron\varsigma$  nem „halálán van”, hanem egyszerűen halandó, szembeállítva a halhatatlannal ( $\alpha\theta\acute{\alpha}\nu\alpha\tau\omicron\varsigma$ ). A 317. oldalon szereplő felirat utolsó előtti sorának magyar fordítását nem is igazán értem: „Hádész, te könnyfakasztó, miért vetted el férjnek a menyasszonyt?”, valójában: „Miért választottad el a menyasszonytól a férjét?” A 340. oldal első sora helyesen: „A sírkő mondja, hogy itt egy máltai fehér/gyors kutya fekszik.” Teljesen félrement a 359. oldal latin szövegének fordítása: nem Florus volt „Publius fia, a Fabia nemzetségből”, hanem a tulajdonosa: „Publius Vedius Germanus, Publius fia, a Fabia tribusból”, ahol a *tribus* nem nemzetség, hanem szavazókörzet. A 365. oldalon szereplő szövegekben a  $\acute{\iota}\pi\pi\iota\kappa\omicron\iota$  és az *equites* nem lovagokat jelent (ez római társadalmi kategória), hanem lovaskatonákat. A 370. oldal latin szövegéből hiányzik a „Flavia Calvena, aki Ulmusban született” fordításnak megfelelő latin szöveg, továbbá a *piae* nem elszánt, inkább „kegyes”, aki teljesíti erkölcsi kötelességeit. A 389. és 393. oldalakon a  $\pi\alpha\tau\epsilon\acute{\iota}\varsigma$  „anyaország” helyett inkább „szülővárost” jelent.

Van néhány olyan következetlensége a kötetnek, amellyel nem tudok egyetérteni (ezek a szakmai tartalmat többnyire nem érintik, így ez a rész legalább részben szubjektív). Klasszikus értelemben vett ókortörténészként inkább a klasszikus névformákat pártolnám, de elismerem, hogy a teológiának megvannak a saját hagyományai (pl. Efezus/Efézus, nem Epheszosz; Korinthus, nem Korinthosz stb.), így ezzel nincs is gond. Zavaró azonban, hogy a feliratokban szereplő nevek átírása meglehetősen kaotikus. Érdemes lett volna minden nevet következetesen és fonetikusan átírni (legfeljebb az egyértelműen latin neveket latinos formában), ez elősegítette volna a szerzők által is hangsúlyozott (428.) nyelvjárási formák bemutatását is (szükség esetén magyarázatokkal), pl. a 315. oldalon a Sztratonika (itt hibás a kiegészítés is), Eirana, Damatér

és Kura alakok jól szemléltetnék a dór névalakokat, a bevett ión-attikai Sztratoniké, Eiréné, Déméter és Kuré helyett. A 309. oldalon Eüandridész szerepel, az átírás helyesen Euandridasz lenne. A 306. oldal Ofelliosz Laetusza végképp zavaros, se nem latin, se nem görög, egy Ophelliosz Laitosz görög, vagy egy Ofellius Laetus latin alak lenne indokolt. A 274. oldalon Antóninosz helyett vagy a görög Antóniosz, vagy inkább a latinos Antonius kellene, az átírás Antoninust sugall. A 270. oldalon Demonax inkább Démónax. A 223. oldalon Aureliosz vagy latinosan Aurelius, vagy görögösen Auréliosz. A 198. oldalon Phlabia latinosítva lett Flaviára, de Kaikilios Preiszkosz nem lett Caecilius Priscus. Míg a 182. oldalon Auréliosz Gaiosz Ruphusz – helyesen – Aurelius Gaius Rufus lett. A 158–159. oldalon a görög νύμφη szó a magyarban nümfa, nümfé és nimfa alakban is szerepel.

Akár egy feliraton belül is következetlen, és így olykor értelemzavaró is, az *ióta subscriptum*ok használata. Ezzel kapcsolatban nem is világos, hogy mire gondolnak a szerzők a 428. oldalon az *ióta adscriptum*okkal kapcsolatban, ezekkel ugyanis általában nincs gond. Valójában csak arról van szó, hogy mivel a feliratok lényegében tiszta nagybetűs szövegek, a kisbetűs írásban szereplő *ióta subscriptum* (α, η, ω) következetesen *ióta adscriptum*ként (AI, HI, ΩI) szerepel rajtuk. (Ezt a különböző kiadók vagy meghagyják, vagy átírják *ióta subscriptum*ra.) Pl. a 47. oldalon szereplő görög szöveg első két sorában négy alkalommal ω, négy alkalommal pedig ωι szerepel, pedig mindegyik második declinációs *dativus*, így ugyanúgy kellene visszaadni. Egyik sem hibás, de szövegen és kötetben belül érdemes lett volna következetesen alkalmazni, azaz vagy az eredeti szövegeknek megfelelően mindenhol *ióta adscriptum* (ωι), vagy mindenhol következetesen a kisbetűs helyesírásnak megfelelően *ióta subscriptum* (ω). Utóbbinak annyi előnye lenne, hogy a görög nyelvben, különösen a feliratokban kevésbé járatos olvasót nem téveszti meg, mint pl. a 419. oldal görög szövegének 11. sorában: ἐν τῇ [...] ἡμέραι. Ha ezt következetesen írjuk át, akkor vagy ἐν τῇ [...] ἡμέραι (*ióta subscriptum*) vagy ἐν τῇ [...] ἡμέραι (*ióta adscriptum*) lenne, utóbbi esetében félrevezető, hogy a ἡμέραι *pluralis nominativus*nak tűnik, pedig *singularis dativus*.

Következetlen még, hogy egyes feliratoknál szerepel sorszámozás (pl. 154. és 172. oldal), de a többségükénél nem. Ugyanígy a disztichonok esetében van, amikor a páros sorok – a szokott módon – beljebb kezdődnek (pl. 157. oldal), de általában nem (pl. 255. és 290.).

Tartalmi és szakmai probléma viszont az epigráfiai jelek hiányos/pontatlan használata, eleve zavaros a 462. oldalon található összefoglaló az egyezményes epigráfiai jelekről (ún. leideni rendszer): nem szerepel a rövidítések feloldását jelentő (), és nem világos a „< > – helytelen vagy kifejejtett betű a szövegben, melyet a kiadó helyesbített” és a „{} – a kiadó által javított helytelennek vagy fölöslegesnek minősített betűk/részek a szövegben” közötti különbség. Az összefoglaló szerint mindkettő jelentheti a helytelen betű kiadó általi javítását, ennek jele azonban az `', a < > csak a kifejejtett betű pótlása, a {} pedig csak a felesleges betűk kirekesztése a kiadó által. A szövegeknél pedig úgy tűnik, nem következetes a jelek használata: a 299. oldalon a latin szöveg valójában töredékes, de ez nem derül ki: pl. *concordes animae duo vix[imus annos castos]* kellene a *concordes animae duo viximus annos castos* helyett. A 294. oldalon az utolsó sor fordítása nincs összhangban a zárójelek között jelzett görög szöveggel, a helyes fordítás csak a 360. jegyzetben szerepel.

Mindenképpen le szeretném azonban szögezni, hogy a recenzió elején bemutatott hibák nem jellemzőek, hanem kivételesek, így jelzésük inkább csak arra szolgál, hogy mutassák, a recensens alaposan elolvasta a kötetet. A kötet világos felépítésű, jól követhető, olvasmányos, ugyanakkor alapos munka, amelyet a téma iránt érdeklődő laikusok és szakemberek is haszonnal forgathatnak. A kötet megjelenése azért is különösen öröndetes, mert magyar nyelven – néhány szöveggyűjteménytől eltekintve – alig olvashatók görög feliratok.